

Nuo rankraščio iki kritinio komentuoto leidimo: senųjų lietuviškų tekstų editorikos problemos. *Wolfenbüttelio postilės* (1573) pavyzdys¹

1. KRITINIO KOMENTUOTO LEIDIMO TIKSLAI. Rankraštinio ar spausdinto šaltinio kaip istorinio dokumento kritinis leidimas – ne uždara sistema ar tikslas *eo ipso*, bet visų pirma priemonė tolesniems tyrimams. Kritinis leidimas aktualina tam tikrame tekste slypinčią informaciją ir lokalizuoja tekstą kultūros tradicijoje. Leidėjui iškyla trys svarbiausi uždaviniai: 1) nustatyti, ką teksto autorius parašė bei kokią galutinę teksto formą plačiaja prasme jis norėjo perduoti teksto vartotojui (skaitytojui ar tam tikromis aplinkybėmis klausytojui), 2) užtikrinti teksto istorinį autentiškumą, t. y. pateikti jį kiek įmanoma patikimiau, o ne sukurti nepagrįstą dirbtinį variantą, ir 3) pateikti išsamius teksto komentarus.

¹ ISCHGVLDIMAS || EVANGELIV PER WISVS MET=||TVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH || DAVGIA PASTILLY, TAI EST || ISCH PASTILLAS NICVLAI HE=||MINGY, ANTONY CORVINI, IO=||ANNIS SPANGENBERGI, MAR=||TINI LVTHERI, PHILIPPI || MELANTHONIS, IOANNIS || BRENTY, ARSATY, SCHO=||PER, LEONARDI KVLMA=||NI IODOCY WILICHI || IR ISCH KIT=||TY φ, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2° [1573]. Kritinis komentuotas postilės leidimas buvo rengiamas 2001–2005 metais Wolfenbüttelyje, Hercogo Augusto bibliotekoje (*Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*), bendradarbiaujant su Frankfurto prie Maino Johanno Wolfgango Goethe's universiteto profesoriumi Jostu Gippertu (*Institut für Vergleichende Sprachwissenschaft, Phonetik und Slavische Philologie, Universität Frankfurt a. M.*). Projekta finansavo šie fondai: *Fritz Thyssen Stiftung* (Köln), *Marga und Kurt Möllgaard Stiftung* (Frankfurt am Main), *Gerda Henkel Stiftung* (Düsseldorf). Kritinis komentuotas leidimas išleistas 2008 metais: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1, Einleitung, Kommentar und Register 2*, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118.1–2, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008.

1.1. Pirmiausia reikia įvertinti paties autoriaus darytus teksto keitimus bei taisymus, atsekti jų chronologiją ir į juos atsižvelgus nustatyti pagrindinį teksto sluoksnį, o kritiniame aparate dokumentuoti teksto genezę ir fiksuoti vėlesnius, autoriniam sluoksniui nepriklausančius teksto intarpus (taisymus, pildymus, komentarus, tikslinimus ir t. t.). Teksto genezės atspindėjimas svarbus tolesniems teksto tyrimams. Autoriaus klaidų ir emendacijų registravimas būtinas klaidų tipologizavimui, o šis padeda atskirti a) pirminį tekstą nuo nuorašo, b) *lapsus calami* nuo *errata*. XVI amžiaus lietuviško rankraštinio teksto genezė atspindi *de visu* rašomosios kalbos formavimosi procesą, kuris dar nėra pakoreguotas pagal spausdustininko ar korektoriaus norus bei nepakeistas pagal spaudmenų rinkinių galimybes.

1.2. Ką reiškia istorinis teksto autentiškumas? Autentiškiausias, galima būtų manyti, yra toks tekstas, koks jis išlikęs, t. y. jo originalas, ypač jeigu kalbame apie *codex unicus* (pavyzdžiui, *Wolfenbüttelio postilė* [1573], Jono Bretkūno Biblijos vertimas [1579–1590]) arba *liber unicus* (pavyzdžiui, *Knyga Nobažnystės Krikščioniškos* [1653])². Beveik autentiška, su tam tikromis išlygomis, būtų kokybiška originalo reprodukcija – faksimilė³. Tačiau toks autentiškas tekstas prilygsta svetima kalba, kurios skaitytojas nesupranta, parašytam veikalui, kuris reikalingas vertėjo, arba kriptogramai, kuri reikalinga dešifruotojo. Istorinis teksto autentiškumas garantuojamas pirmiausia tada, kada tekstologas neperkelia teksto į kitą istorinį kontekstą, pavyzdžiui, nepriskiria vėlesnių teks-

² Tuo atveju, kai rengiamas kelių ar keliolikos išlikusių egzempliorių spausdinto teksto kritinis leidimas, reikėtų palyginti visus prieinamus egzempliorius ir pasirinkti vieną pagrindinį tekstą, turintį mažiausiai klaidų. Kitų, gretutinių, tekstų neatitikimai registruotini kritiniame aparate.

³ Net ir kokybiškiausia faksimilė neįgalina diferencijuoti fizinių teksto ir medžiagos, ant kurios jis parašytas, ypatybių. Pavyzdžiui, apvali skylė popieriuje ar rašalo dėmė lengvai gali būti supainiota su grafema ar diakritiniu ženklu, ranka prirašytas ženklas spausdintame tekste ne visada faksimilėje (ypač vienatone) atskiriamas nuo spaudmens ir pan. Standžiai įrišto teksto su siaura vidine parašte ar dėl apibrizgusių popieriaus kraštų korumpuoto teksto su siaura išorine parašte faksimilė visai neatspindi kai kurių teksto elementų.

to taisyčių pagrindiniam teksto sluoksniui arba, prisidengęs „palengvinimo skaitytojų“ argumentu, jo nesupaprastina, neįveda tokių kalbinių vienetų (pavyzdžiui, grafemų⁴, leksemų), kurių tame tekste negali būti arba kurių teksto parašymo metu kalboje dar nebuvo. Lygiai kaip archeologas ieško autentiško sluoksnio, nustatydamas ir registruodamas vėlesnius archeologinius sluoksnius, taip tekstologas siekia identifikuoti pagrindinį teksto sluoksnį, įvertindamas ir dokumentuodamas teksto genezę bei deklaruodamas (!) savo paties intencijas ir interferenciją. Taigi tik greita kritinio leidimo faksimilė tampa visaverte dokumentine autografo publikacija. Šiuo atveju originalas, pagal kurį autoptiškai ir buvo rengiamas kritinis leidimas, atsiduria trečioje grandinės kritinis leidimas–faksimilė–originalas vietoje.

1.3. Teksto komentavimas – tai ne vien kalbinių faktų interpretavimas. Apskritai komentaras turi būti ne tik kiek įmanoma filologiškai išsamesnis, bet ir kiek įmanoma tikslesnis, t. y. leidėjas negali leisti į su tekstu nesusijusias interpretacijas, o pirmiausia

⁴ Originalo grafemų išlaikymas kritiniame leidime neturi būti suprantamas kaip siekimas visais atvejais vartoti absoliučiai identiškus originalui rašmenis. Pirma, leidžiant rankraštinių tekstą tai tiesiog neįmanoma dėl tos pačios grafemos įvairopio užrašymo. Antra, tai ne visais atvejais būtina. Pavyzdžiui, palikus nepaaiškintas lietuviškas abreviatūras tekstas lieka neinformatyvus, o palikus neišskleistas lotyniškas ir vokiškas santrumpas jis yra tiesiog nesuprantamas. Trečia, patikimą paleografinę informaciją teksto grafikos klausimais teikia ne kritinis leidimas, o originalas ir iš dalies faksimilė. Pagal leidėjo pasirinktas ir paaiškintas leidybos konvencijas nėra nieko nusikalstamo rankraštyje ligatūriškai parašytas tris didžiąsias raides kritiniame leidime perteikti trimis grafemomis <ANN> ar grafemą <ŭ> transliteruoti <i>, grafiškai neskirti pavienių gotikinių kursyvu užrašytų raidžių humanistiniu kursyvu parašytuose žodžiuose, neatspindėti tokių rankraštyje pagal to meto spausdintus tekstus vartojamų ligatūrų kaip <st> ir pan. Tiesą sakant, baisu įsivaizduoti, kaip atrodytų lotyniškų ir graikiškų tekstų (kritiniai) leidimai, jeigu juose būtų išlaikomos visos rankraščių bei inkunabulų abreviatūros ir ligatūros. Naujų ir tam tikram tekstui ar tam tikrai kalbos fazei nebūdingų grafemų įvedimas čia suprantamas kaip fonetinės distribucijos taikymas leidžiamo teksto (orto)grafijai (pavyzdžiui, formos *buti* transkribavimas *būti, ligei – lygiai* ir pan.), t. y. kaip teksto transkripcija pagal fonetinę konstrukciją (kalbant apie XVI amžiaus lietuviškų tekstų leidybą taikyti fonetinės rekonstrukcijos definicijos išvis negalima).

turi tiksliai registruoti teksto faktus, aptarti teksto klaidas, identifikuoti tekste vartojamas citatas ir teksto šaltinius. Komentaro tikslas nėra detalus teksto gramatinės sistemos aprašas⁵. Iš dalies komentuojamasis jau yra kritinis aparatas: jame nurodomos teksto klaidos ir galimos emendacijos, kurios toliau aptariamose komentare. Taigi tekstologo uždavinys – nustatyti teksto klaidas ir arba a) nurodyti jų galimą taisyką, arba b) paaiškinti, kodėl taisykas negalimas. Komentaro išsamumas priklauso nuo kelių dalykų: a) nuo fizinio teksto sudėtingumo (nurodomi dėl standaus įrišimo, keliasluoksnių taisykų, popieriaus pažeidimų ir pan. faksimilėje neatsispindintys, bet matomi originale leidžiamo dokumento duomenys), b) nuo teksto žanro (skirtingai bus komentuojamas katekizmas, giesmynas, maldynas, pamokslai, Biblija, poetinis ir prozos tekstas, konfesiniai ir pasaulietiniai raštai), c) nuo teksto konstrukcijos pobūdžio (originalus tekstas, vertimas, kompiliacija).

2. XVI AMŽIAUS LIETUVIŠKŲ RAŠTŲ KRITINIAI LEIDIMAI. Lietuvių tekstologijoje, ypač XVI amžiaus raštų leidyboje, praktinė ir metodologinė tekstų kritinės leidybos tradicija dar nėra iki galo susiformavusi. Leidybines strategijas leidžiant lietuviškus XVI amžiaus rankraščius įmanoma nustatyti tik empiriškai, indukcinio būdu ir tik vėliau jas galima apibendrinti metodologiškai⁶. Bretkūno Biblijos (1579–1590) rankraščio kritinio leidimo pagrindai padėti jau 1992 metais. Iki šiol Jochenas D. Range parengė Evangelijų ir Apaštalų darbų tekstus (BNT vis dar cirkuliuoja rankraščio teisėmis)⁷, o Friedrichas Scholzas 2002 metais išleido Psalmyno (BPs 1580) kritinį leidimą. Iš esmės Bretkūno edicijos principai

⁵ Toks aprašas yra ne komentaro, bet atskiros savarankiškos studijos objektas.

⁶ Dėl bendro metodo stygiaus rengiant kritinius spausdintų lotyniškų XVI amžiaus tekstų leidimus jų leidėjai laikosi būtent tokios strategijos: „My starting-point is thus empirical, the method inductive, and my goal methodological“ (Deitz 1998: 143).

⁷ Kritinio Bretkūno Biblijos leidybiniai principai (Lk 1,5–7 teksto pavyzdžiu) detalai pristatomi Range's (1992: 159–162) monografijoje. Scholzo ir Range's intensyvaus bendradarbiavimo metu nustatyti Bretkūno edicijos principai, tekstologinė strategija bei metodika yra ir Scholzo išleisto Psalmyno pagrindas (BPs 1580: XXXIV–LXX).

gali būti taikomi ir kito XVI amžiaus rankraščiu – *Wolfenbüttelio postilei* (1573), tačiau dėl skirtingos teksto konstrukcijos *Wolfenbüttelio postilės* teksto sluoksnių diferencijavimas į du autorinius lygmenis nereikalingas, o dėl skirtingo žanro skiriasi ir abiejų rankraščių komentarų pobūdis.

Išskyrus Jono Rėzos 1625 metų Psalmyną (paskelbtas BPs 1580), gerų kritinių XVI amžiaus lietuviškų spausdintų tekstų leidimų, galima sakyti, nėra. Iki mikroskopinio dydžio sumažintos (Simono Vaišnoras *Žemčiūga Teologiška* [1600]) arba labai nekokybiškos (Mikalojaus Daukšos *Postilė* [1599]) faksimilės darbui netinka. Faksimilių leidimuose aiškiai vyrauja žymiai geriau už jas pagrečiui pateikti vokiškų ir lotyniškų šaltinių tekstai (Martyno Mažvydo ir Vaišnoras leidimuose). O iš dalies perrašyti tekstai su minimaliu komentuojamuoju aparatu išspausdinti ne prie atitinkamų faksimilių, bet kitų veikalų leidimuose⁸.

Tekstologijos praktikoje ir teorijoje nurodyta įvairiausių būdų ir receptų, kaip leisti tekstą. Tačiau nėra bendros nuomonės, kiek leidėjas gali kištis į leidžiamą tekstą ir kaip, priklausomai nuo sudėtingumo bei klaidų pobūdžio, jis turėtų tekstą „gydyti“⁹. Editorikos metodus taikliai apibendrina istorikas Paulis Harvey: „Yra tik trys taisyklės, kurių reikia laikytis leidžiant istorinius dokumentus, ir jos gali būti formuluojamos taip: 1) būk atidus, 2) pasakyk, ką ketini daryti bei taip ir daryk, 3) pateik visus duomenis apie dokumentą ir aprašyk jį“¹⁰.

3. WOLFENBÜTTELIO POSTILĖS KRITINIS KOMENTUOTAS LEIDIMAS. Pirmojo žinomo lietuviško pamokslų rinkinio, liuteroniškos anoniminės *Wolfenbüttelio Postilės* (1573–1574; 299 fol.; toliau – WP) rank-

⁸ Pavyzdžiui, dalis Mažvydo tekstų perrašyta Bretkūno giesmyno (2001) leidime.

⁹ Medicininė terminologija tekstologijoje būdinga nuo XVI amžiaus pradžios, kada pradėta tyrinėti graikiškų ir lotyniškų rankraščių emendacijos bei leidimo praktika.

¹⁰ „There are only three rules that must be observed in editing historical records and they can be simply stated: 1 Be accurate; 2 Say what you are going to do and do it; 3 Give full references to the document and describe it“ (Harvey 2001: 13).

raštis – *codex unicus* – yra vienas išsamiausių ir svarbiausių lietuvių kalbos istorijos dokumentų, liudijančių rašomosios kalbos formavimosi procesą. Įvairiopi vieno ir to paties žodžio (dialekto)grafiniai variantai rodo, kad šis tekstas traktuotinas kaip rašomosios kalbos kūrimo(si) laboratorija. WP yra ne pirminis tekstas, bet nuorašas¹¹. Jau vien dėl to čia itin problemiškas klaidų nustatymo, tipologijos bei emendacijų klausimas. Yra labai nedaug arba iš viso nėra kriterijų, kaip atskirti teksto klaidas nuo „įtartinų“, galbūt klaidingų bei tik WP būdingų ir nuo *hapax legomenon* atvejų.

Kadangi WP – ne homogeniškas veikalas, bet per keletą (o gal ir keliolika) metų atsiradęs rinkinys (pamokslų išdėstymas rodo, kad jie skirti 1565–1566, 1568, 1570, 1571 ir 1573 metams), į kurį surinkti tikrai ne vieno asmens parengti tekstai, svarbu iš pradžių kiekvieną pamokslą traktuoti kaip savarankišką tekstą ir tik tada pagal kalbines ir teksto struktūrines ypatybes bei bendrybes skir-

¹¹ Jau Viktoras Falkenhahnas (1941: 67–72, 367–374) nustatė, kad visa WP parašyta vienu braižu, kurio autorius – Jurbarko prie Įsruties kunigas Jonas Bylauskis (apie 1540–1603), plg.: „Da sonst keine Handschrift jener Zeit die charakteristischen Schriftzüge Bielauks zeigt, besteht kein Zweifel, daß die Wolfenbütteler Postille tatsächlich eine Abschrift von der Hand Bielauks ist“ (Falkenhahn 1941: 369). Po to WP naudojosi Kraupiško, vėliau Tilžės kunigas Patroklas Vėlveris (apie 1555–1598). Jis padarė daugiausia taisyčių. Žymiai mažiau taisyčių paliko trečias WP skaitytojas, Kusu, vėliau Pilupėnų kunigas Mykolas Sapūnas (apie 1553–1630). Waltheris Hubatschas įvardijo Sapūną kaip WP autorių, bet nenurodė savo teiginio šaltinio (veikiausiai pagal ekslibrisą antrašiniame lape po pavadinimu: Sapūnas čia įrašė savo vardą ir pavarde): „Der Bartensteiner Pfarrer Michael Sappuhn übersetzte Predigten in Anlehnung an Niels Hemmingsen in die litauische Sprache und ließ sie 1573 prächtig einbinden, jedoch nicht drucken“ (Hubatsch 1968: 90). Gertrud Bense išsakė abejones dėl WP vertėjo: „Etwa zeitgleich mit den Arbeiten Willents, von 1563 bis 1573, entstand eine litauische Postille (Predigtsammlung) in zwei Teilen, überliefert als Abschrift eines unbekanntenen Originals und nach ihrem Fundort benannt als Wolfenbütteler Postille <...> Die Namen Johannes Bielavk und Michael Sappuhn, die in der Handschrift auftauchen, müssen nicht die der Abschreiber gewesen sein“ (Bense 1994: 324). Šią informaciją perėmė ir istorikė Esther-Beate Körber: „Der Bartensteiner Pfarrer Michael Sappuhn, der seine Übersetzung einer Predigtsammlung ins Litauische 1573 binden, aber nicht drucken ließ, gehörte zwar als Vermittler – nämlich als Pfarrer –, nicht aber als Übersetzer der Bildungs-Öffentlichkeit Preußens an“ (Körber 1998: 176).

ti juos į tam tikras grupes. Tai ypač taikytina dialektologiniams teksto tyrimams.

WP taip pat yra daugeliu atžvilgiu unikali informacijos šaltinis ne tik lietuvių ir lyginamajai filologijai, bet ir kitoms disciplinoms: a) paleografijai ir kodikologijai, b) Reformacijos ir liturgijos istorijai¹², c) lietuvių ir lyginamajai Bažnyčios ir kultūros istorijai.

Svarbiausias WP kritinio komentuoto leidimo tikslas – padaryti rankraštį prieinamą tolesniems tyrimams. Pagrindiniai darbo etapai buvo šie: 1) rankraščio skaitmeninė versija (digitalizatas), 2) analitinis rankraščio aprašas (išorė: ant ko, kuo, kaip parašyta, kaip įrišta; turinys: teksto sandara; istorija: sukūrimas, recepcija, tyrimas), 3) dokumentinis paraidinis (diplomatiniis dokumentinis) teksto perrašas, 4) dvisluoksnis kritinis (tekstologinis) aparatas, 5) komentarai, 6) registrai: santrumpos, šaltiniai, bibliniai ir nebibliniai asmenvardžiai, Biblijos ir autorių citatos bei parafrazės, perikopės ir 7) žodžių formų konkordancija.

Kritinio komentuoto WP leidimo struktūra tokia: 1) rankraščio faksimilė Wolfenbüttelio Hercogo Augusto bibliotekos tinklalapyje (<http://diglib.hab.de/mss/11-2-aug-2f/start.htm>), 2) pirmas leidimo tomas: spalvota originalo dydžio (knygos blokas 32,7 x 21 cm, teksto blokas 28/26,5 x 17/16,5/15,5/15 cm) faksimilė, tekstas ir aparatas, 3) antras leidimo tomas: įvadas, komentarai ir registrai. Žodžių formų konkordancija – jau tolesnis darbo etapas, ji į paties kritinio leidimo korpusą neįeina. Toliau kreipsiu dėmesį į teksto kritinio komentuoto leidimo klausimus, o tiesiogiai su editoriniais aspektais nesusijusius dalykus arba tik trumpai paminėsiu, arba išvis apie juos neužsiminsiu¹³.

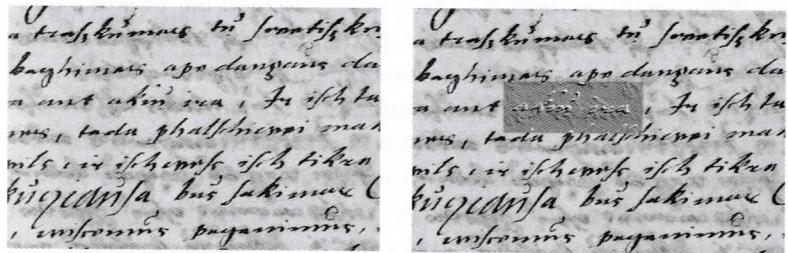
3.1. RANKRAŠČIO SKAITMENINĖ VERSIJA. Spalvotos skaitmeninės (300dpi rezoliucija) WP kopijos korpusą sudaro 603 nuotraukos (įskaitant įrišimą, priešlapius bei tuščius lapus) ir 17 pavyzdinių

vandenženklių nuotraukų (iš 148 lapų su vandenženkliais). Kritinis leidimas buvo rengiamas pagal digitalizatą (pirmiausia konservavimo sumetimais) ir tikrinamas pagal originalą.

Kam reikalingas digitalizatas? Pirmiausia, be jokios abejonės, skaitmeninis variantas yra kol kas optimalus originalo atitikmuo. Antra, rengiant teksto ediciją skaitmeninė kopija yra tiesiog būtina. Tokios kompiuterinės programos kaip *Paint Shop Pro* leidžia tekstą padaryti įskaitomesnį ir įvairiais būdais apdoroti atskirus teksto lygmenis, pavyzdžiui, padidinti iki 32 kartų (paprastai pakanka 6–7), pažymėti atskiras detales, jas išpjauti, perstumti, sudėti viena ant kitos (tai būtina lyginant atskiras grafemas), keisti spalvų kontrastą ir balansą, išryškinti tekstūrą ir pan.

Suprantama, faksimilėje (tiek spausdintoje, tiek skelbiamoje internete) nedaryta absoliučiai jokios intervencijos. Teksto faktūros keitimas darbo procese daugeliu atveju padeda išskirti pagrindiniam teksto sluoksniui nepriklausančius elementus. Pavyzdžiui, tiek originale, tiek skaitmeninėje kopijoje matyti kablelis tarp formų „akių ira“ (fol. 7v_{10v} plg. 1 pav.). Išryškinus tekstūrą pasidaro aišku, kad toje pozicijoje kablelio nėra. Taigi jis nei pagrindiniam tekstui, nei korektūrų sluoksniui nepriklauso (galbūt padėtas kur kas vėliau pieštuku).

1 pav. WP fol. 7v_{10v}: akių ira

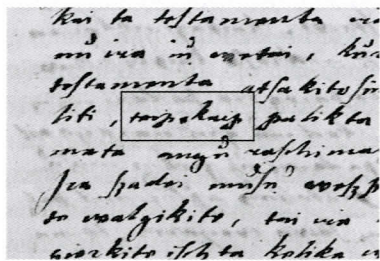
Kaip ir bet kuri kita programa, *Paint Shop Pro* nėra panacėja, kurios dėka tekstus galima leisti greitai, paprastai ir neskausmingai. Į visus klausimus neatsako ir visų tekstologinių problemų

¹² Daugeliu atžvilgiu WP kelia absoliučiai netirtus liturgijos istorijos klausimus, pavyzdžiui, centrinė apokrifinės Nikodemo evangelijos vieta Velykų antradienio pamoksle (fol. 155v₁₄–160v₁₃).

¹³ Detalų WP ir jos kritinio leidimo aprašą žr. Gelumbeckaitė 2003: 51–96.

neišsprendžia nei teksto apšvietimas kvarco ar ultravioletiniais spinduliais, nei naujausia palimpsestams tirti sukurta multispektrinės analizės programa (*Musis HS [Multispektrales Kamerasystem]*). Bet visos šios priemonės padeda siekti maksimalaus patikimumo. Žinoma, tam tikrais atvejais problemą išsprendžia ir vien žvilgsnis į originalą, pavyzdžiui, tarp formų „teip kaip“ (fol. 128v₁₅) esanti skylė popieriuje skaitmeninėje kopijoje atrodo kaip deformuota raidė <a> ir atpažįstama tik originale (plg. 2 pav.).

2 pav. WP fol. 128v₁₅: teip kaip

3.2. RANKRAŠČIO APRAŠAS. *Wolfenbüttelio postilė* yra vienas geriausių XVI amžiaus rankraštinės knygos pavyzdžių Europoje. Ankstyvųjų Naujųjų amžių kodeksams apskritai iki šiol skiriama nedaug dėmesio. Dažnai neįvertinamas faktas, kad pagal tradicinę Viduramžių *multiplicatio librorum manuscriptorum* praktiką dauginti ar vienu egzemplioriumi parengti autoriniai rankraščiai plito ir spausdintos knygos laikais bei atliko spausdintos knygos funkciją. Spaudos laikais (konvencinės ribos apie 1475–1975 metus) atsiradę rankraščiai dar vadinami moderniaisiais¹⁴. Išlikę Renesanso laikų kodeksai turi vėlyvaisiais Viduramžiais rengtų rankraštinių kopijų ypatybes. Jie yra arba rengti spausdinti, bet dėl įvairių priežasčių spaustuvės taip ir nepasiekę egzemplioriai,

¹⁴ „The phrase ‘modern manuscripts’ designates those manuscripts that originated within the era since typography and the printing process joined handwriting as a primary means of conveying such records and communications“ (Reiman 1993: 1).

arba privačiam naudojimui pa(si)darytos kopijos, arba tam tikroje visuomenės grupėje cirkulavusios (nebūtinai identišką teksto sandarą turinčios) reprodukcijos.

WP yra vienintelis žinomas išlikęs egzempliorius iš Prūsijos Kunigaikštystėje tarp lietuvių kalba pamokslavusių kunigų rankraštiniais nuorašais plitusių ir praktiniam profesionaliam naudojimui – perskaityti ar atpasakoti per pamaldas – skirtų liturginius metus apimančių perikopinių pamokslų rinkinių. Ši postilė neturi nei nurodyto autoriaus, nei vertėjo. Ji nebuvo rengta spausdinti, tad ji yra geriausias žodinės komunikacijos lietuviškoje Bažnyčioje XVI amžiaus viduryje įrodymas ir pavyzdys¹⁵. Šis pamokslų rinkinys kaip savarankiškas vienetą amžininkų niekur neįvardytas, bet jo prototipai gali slypėti po kiekvienu užsiminimu apie pamokslus¹⁶. WP liudija ir vėlesniais trim šimtmečiais istorikų neužfiksuotą Mažosios Lietuvos intensyvios teologų lietuviškosios komunikacijos ir operatyvaus kitų Europos teologų darbų perėmimo fenomeną.

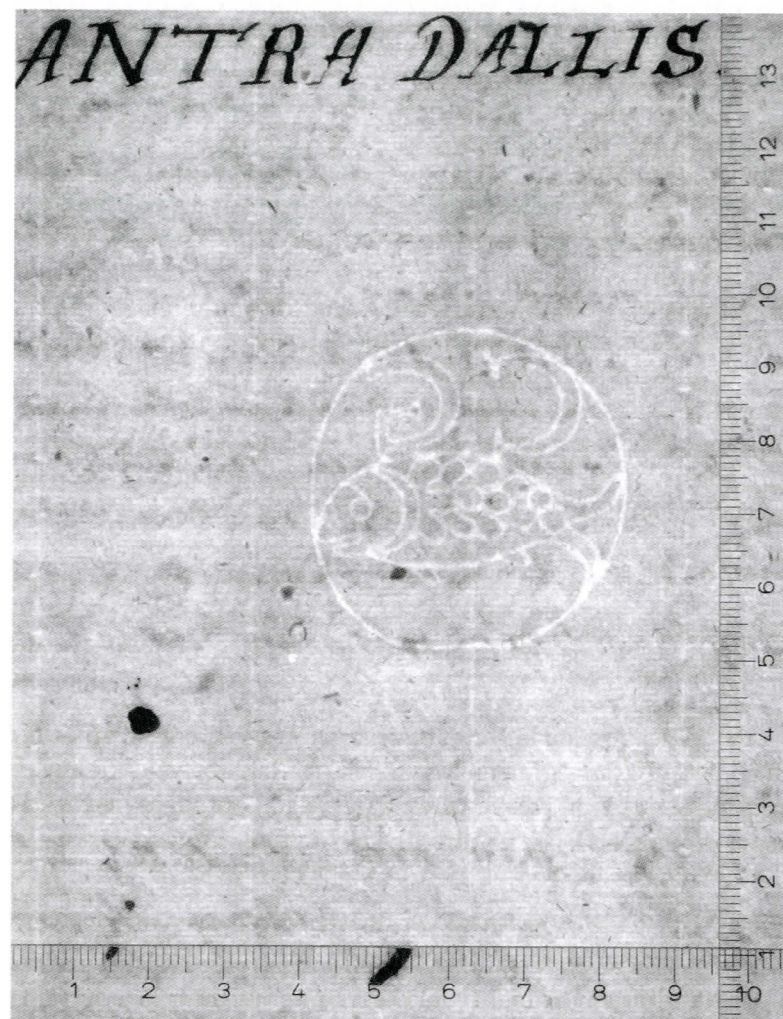
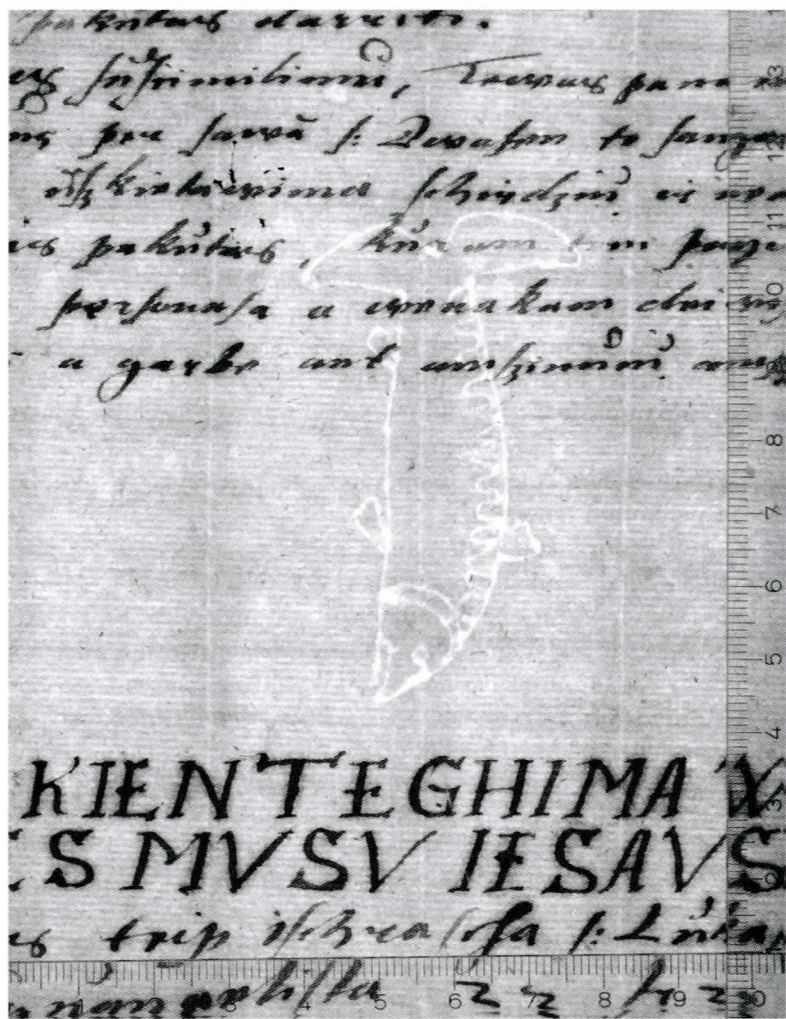
Kaip ir Viduramžių kodeksams, moderniesiems rankraščiams taikytinas detalus analitinis aprašas. WP turi visus spausdintai knygai (kaip ir Viduramžių rankraščiui) būdingus atributus: lančių signatūras ir reklamantes; išskirtus ir didesniu šriftu parašytus pamokslų pavadinimus bei perikopijų ištraukas; išskirtas, apvers-to trikampio formos pamokslų pabaigas. Originalo makrostruktūra, kaip svarbus struktūrinis teksto elementas, leidime atspindima. Rankraštis gerai išsilaikęs¹⁷. Išskyrus trečdalį nuplėšto fol. 194, nėra didesnių teksto korupcijos atvejų.

¹⁵ Plg.: „An der Predigt, die dem Protestantismus hervorragend wichtig wurde, beteiligte sich das Kirchenvolk nur empfangend, allenfalls lernend, aber nicht mitvollziehend“ (Körber 1998: 189).

¹⁶ Istoriografijoje apskritai įvardyti tik oficialūs, Prūsijos bažnytinės (ar politinės bei administracinės) valdžios nurodymu ir rūpesčiu parengti lietuviški raštai. Apie kitus neišlikusius rankraščius žinome arba iš pačių autorių sudarytų ir į dalykinę korespondenciją įtrauktų sąrašų, arba tokioje korespondencijoje paminėtų veikalų.

¹⁷ Laiko ir žmonių nepažeistas WP rankraštis 1648–1649 metais įregistruotas Braunschweigo–Lüneburgo hercogo Augusto Jaunesniojo (1579–1666) bibliotekoje, ten kruopščiai saugotas ir daugiau nei du šimtmečius išvis nebuvo skaitomas.

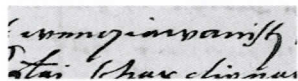
3 pav. WP pirmos (fol. 135r) ir antros (fol. 151r) dalies vandenženkliai

WP yra liturginiams metams skirtų sekmadienių ir šventadienių pamokslų rinkinys, sudarytas, kaip įprasta, iš dviejų dalių: Advento–Velykų ciklas (fol. 1r–150v) ir Velykų–Advento ciklas (fol. 151r–295v). Abi dalys parašytos ant skirtingo popieriaus¹⁸. Tiek popieriaus, tiek vandenženklių rūšys labai retos (3 pav.)¹⁹.

Pagrindinis lietuviškas tekstas parašytas renesansinio stiliaus humanistiniu kursyvu su gotikinio kursyvo elementais. Gotikiniu kursyvu parašyti vokiški teksto intarpai, pvz.: „(Alhie sag vo[n] den böfen || Christ[en] vnnd papist[en] die In Irer noth || Zu den Verstorbne[n] heilig[en] od[er] Zeuberern || Zuflucht hab[en])“ (fol. 254v_{25–28}). Gotikiniu kursyvu dažnai rašomi bibliniai vardai. Be to, prie jo neretai pereinama didesniu tempu užrašytose teksto dalyse. Padidėjusį rašymo tempą rodo nelygus raštas, kreivos eilutės ir dažnesni gotikinio kursyvo intarpai²⁰. Dažnai į humanistiniu kursyvu parašytus žodžius įterpiamos gotikiniam kursyvu būdingos stenografinės santrumpos, pavyzdžiui, acc. sg. „wencziawanist[en]“ fol. 60v₂₆ (4 pav.).

4 pav. WP fol. 60v₂₆ „wencziawanist[en]“ (acc. sg.)

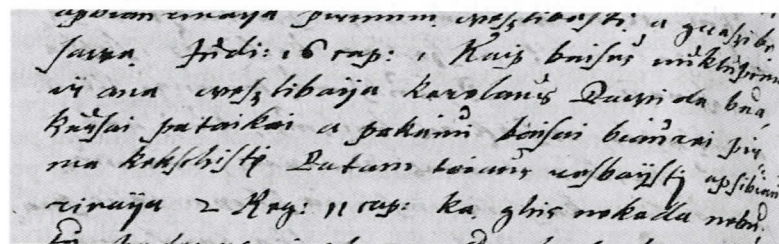
Čia leidėjui reikia būti itin budriam ir nesupainioti tokių ženklų su lietuviškomis grafemomis <i> ar <j>. Rankraštyje, priešingai, pasitaiko, kad gotikinė santrumpa (acc. sg.) iš pradžių klaidingai užrašyta vietoj <i>, o vėliau ištaisyta į humanistinio kursyvo <i> (kuri grafiškai atrodo kaip <j>; instr. sg.) (5 pav.):

¹⁸ Visas tekstas parašytas juodu galų rašalu (jo korozijos procesas lėtas).

¹⁹ Pirmos dalies vandenženklis (76x) – vertikali žuvis (aukštis 68 mm, atstumas tarp vertikaliųjų linijų 29 mm). Be poros pavienių Lietuvoje ir Suomijoje saugomų ant šios rūšies popieriaus parašytų dokumentų, WP yra vienintelis tokio vandenženklis tipo rinkinys. Antros dalies vandenženklis (72x) – horizontali žuvis apskritime po inicialais „CG“ (skersmuo 43 mm, atstumas tarp vertikaliųjų linijų 29 mm).

²⁰ Besikaitaliojantys šrifto tipai liudija XVI amžiaus Vakarų ir Vidurio Europos rašto kultūros dvilypumą.

5 pav. WP fol. 168v_{5–9}

WP fol. 168v_{3–9}

Kaip baifus nuklupimas || ir ana weřłibařa karelaus Dawida bua, || kurfai pataikai a pakaiui baifai biaurei pir=||ma kekřchiftj [←kekřchift[en]] Patam toiaus rasbaifjtj [←rasbaifjt[en]] apřibiau=||rinařa

Sprendžiant pagal visą rankraščio duktą, teksto autoriui gotikinis kursyvas buvo įprastesnis. Tokios tipiškos rašto neperskaitymo klaidos kaip grafemų <a> ir <e> (Nedara [→Nedera] vėlesnis Volverio taisymas fol. 40r₁₅), <a> ir <r> (ia vietoj ir fol. 127v₁₃, 217v₃₂), <n> ir <e> (anie←anin fol. 157v₁₆), <i> ir <t> (rustu←rufiu fol. 165v₂), <l>/ ir <h> (praleghes←pralegle fol. 165r₁₄), <g> ir <p> (kaigagi vietoj kaipagi fol. 275r₄) ir pan. painiojimas bei dėl to tekste atsiradusios leksikos klaidos (řadřia vietoj řudřia fol. 247v₂₁) neleidžia atmesti galimybės, kad gotikiniu kursyvu bent iš dalies galėjo būti parašytas pirminis tekstas ar tekstai, iš kurio WP perrašyta²².

²¹ WP fol. 247r₃₆–247v₃: „Ir f: Bernhardus || [fol. 247v] kalba teip: Pikta řanřina ira greku muřu ludi=||ninke, ghi Jra řadřia, ghi mucřitařa ghi tur=||ma, ghi kaltina ghi řudřia ghi fkandinna“, plg. Nielso Hemmingseno postilė: „Et diuus Bernhardus ait: Mala conscientia delictorum nostrorum ipsa testis est: ipsa iudex: ipsa tortor: ipsa carcer: ipsa accusat: ipsa iudicat: ipsa damnat“ (HP 1562: 701). Plg.: „Accusat me conscientia, testis est memoria, ratio iudex, voluptas carcer, timor tortor, oblectamentum tormentum“ (Pseudo-Bernardus. *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis*, caput 11, pars 32. – PL 184, col. 503B, lin. 16–19).

²² Kad WP yra ne pirminis tekstas, o nuorařas, be kitų faktų, liudija paties perrařytojo pastabos tekste, pvz.: „alhie 4 Zeilen ger[n] aufgelařfen.“ fol. 241v₃₇; „numramditi (hab ich ge=||setřt standt geřchrib[en] klaufiti)“ fol. 168v_{25–26}. Kad pirminis tekstas buvo taip pat perrařas, rodo ir teksto klaidos, ir perrařytojo komentarai, pvz.: „kartu. (heift billig rak=||tu)“ fol. 39v_{28–29}; „iemi || (Jch gleub es fol heifen

Jau vien antraštiniame lape išvardyti devynių liuteronų teologų vardai (su pridėta pastaba „ir iš kitų“) rodo, kad WP yra ne tik seniausias išlikęs, bet ir ypatingas lietuvių kultūroje Europos teologijos tradicijos florilegijas²³. Iš 72 pamokslų 31 turi šaltinių nuorodas. Pirmoje dalyje – 29 pamokslai, antroje dalyje – 41 pamokslas ir du pridėtiniai: pirmas skirtas sekmadieniui prieš ar po Kristaus Apsireiškimo-(Trijų Karalių, kitaip Epifanijos), arba po Švč. Trejybės šventės, antras – šv. Mykolo diena rugsejo 29-ąją²⁴. Iki šiol man pavyko nustatyti dar penkiolikos pirmos dalies, trylikos antros dalies ir vieno pridėtinio pamokslų šaltinius.

Pamokslai be šaltinių nuorodų yra vertimai, sekimai arba kompiacijos iš Hemmingseno, Spangenbergo ir Greserio postilių. Teksto analizė parodė, kad pamokslai versti iš lotynų kalbos (lotynišką šaltinį aiškiai liudija ir Biblijos, ypač Psalmyno, citatos). Tekstologinis ir lyginamasis tyrimas leido daugeliu atveju nustatyti ne tik lietuviško teksto klaidas, bet kartu atkreipti dėmesį ir į dalykines šaltinių klaidas (netiksliai Biblijos ar autorių citatų nuorodas). Pavyzdžiui, WP sekmadienio *Sexagesima* (aštuntas sekmadienis prieš Velykas) pamoksle (šaltinis nenurodytas, fol. 83v₁₂–88r₃₉) klaidinga Evangelijos pagal Matą skyriaus nuoroda – Mt 28 vietoj Mt 10 arba Mt 24 – perimta pagal lotynišką Spangenbergo postilę. Vokiška Spangenbergo postilė šioje vietoje nurodo Mt 24:

dawei dawanas ġmane=||mus) dawanas ġmanefu“ fol. 175v₁₉₋₂₀. Rankraštyje taip pat yra daug teksto nuorašui būdingų klaidų: mechaninių (parablepsio atvejai: homoioteleutonai) teksto praleidimų (haplografija), pakartojimų (ditografija), grafemų transpozicijos bei analogijos atveju.

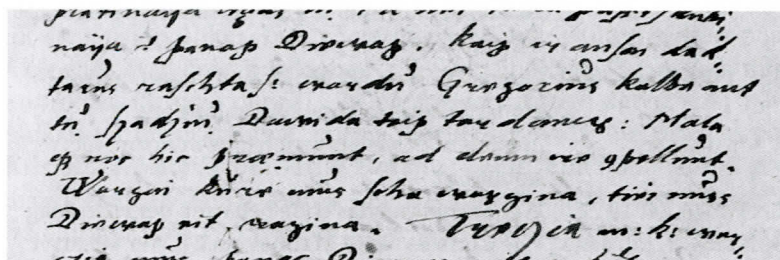
²³ Nielsas Hemmingsenas (1513–1600; danų teologas), Antonijus Corvinas (1501–1553), Johannesas Spangenbergas (1484–1550), Martinas Lutheris (1483–1546), Philippas Melanchthonas (1497–1560), Johannesas Brenzas (1499–1570), Leonhardas Culmannas (1498–1562), Arsadius Seehoferis (ca. 1505–1545) ir Jodocas Willichijus (1501–1552). Antraštiniame lape nurodyti Culmannas, Melanchthonas ir Willichijus rankraštyje niekur neminimi. Antraštiniame lape neįrašytas Danielio Greserio (1504–1591) vardas minimas antroje WP dalyje po trylika pamokslų. Vėliausiai išėję pirmieji postilių leidimai – Hemmingseno postilė 1561 (WP tekstas artimiausias 1562 metų leidimui), Greserio 1567 metais – rodo itin greitą ir iki šiol mokslo deramai neįvertintą Reformacijos autorių recepciją Mažojoje Lietuvoje.

²⁴ Pirmoje dalyje po aštuonių pamokslais šaltinių nuorodas įrašė Mykolas Sapūnas, o po ketvirto Gavėnios sekmadienio (*Laetare*) pamokslu – WP perrašytojas Bylauskis. Antroje dalyje visus šaltinius nurodė Bylauskis.

WP fol. 86v ₁₂₋₁₄	A kalba pats weŕpats muŕu Je: Čhūs Math 28: kaipagi kur= fai ik gala pafsilikfīs, tas bus ifchgannitas.
SpP 1553, I, fol. 110r	Quare Christus, Math. 28. Qui, inquit, perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.
V Mt 10,22	qui autem perseueraverit usque in finem, hic saluus erit
LNT 1546, Mt 10,22	Wer aber bis an das ende beharret, der wird selig.
SpP 1564, I, fol. 85v	Wie Christus sagt / Matthei am 24. Wer beharret bis ans ende / der wird selig.
V Mt 24,13	qui autem perseueraverit usque in finem, hic saluus erit
LNT 1546, Mt 24,13	Wer aber beharret bis ans ende, der wird selig.

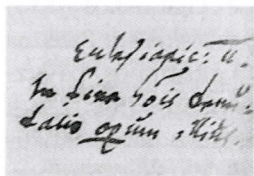
3.3. DOKUMENTINIS PAR AidINIS TEKSTO PERRAŠAS. Pagal skaitmeninę kopiją ir pagal originalą buvo parengtas dokumentinis perrašinis WP perrašas. Pagrindiniame leidžiamame tekste atliepiamas tas galutinis teksto variantas, kuris atsirado pačiam Bylaukiui tekstą pataisius, išbraukus tam tikras teksto atkarpas, įrašius teksto papildymus, pažymėjus žodžių keitimo tvarką, t. y. tekstą padarius tokį, kokį jis laikė galutiniu. Perraše išlaikyta rankraštinio teksto ortografija (grafemos, ligatūros), interpunkcija bei lietuviškos santrumpos. Taip daryta todėl, kad dėl chaotiškos (orto) grafijos ne visais atvejais aišku, kaip santrumpas išskleisti. Paliktos visos, net ir grafiškai problemų nekeliančios santrumpos, pavyzdžiui, suspensijos „Jef:“ (fol. 128r₁₅), kontrakcijos „Čhūs“ (fol. 128r₁₅), „ap̄tas ir Eḡfīta“ (fol. 3r₇) ir pan.²⁵ Pagrindiniame tekste laužtiniuose skliaustuose išskleistos vokiškos ir lotyniškos santrumpos, nes jas atspindėti tiksliai grafiškai būtų absurdiška (žr. 6 pav.):

²⁵ Pirmame pamoksle (pirmas Advento sekmadienis) kreipinys į bendruomenę nesutrumpintas: „malanaufieī krikŕga=||nis ir krikŕgankas bralei ir feferis ing Čhūn Je=||fū“ (fol. 1r₈₋₁₀). Toliau vartojamos suspensijos, pvz.: „m: k: ir k: b: ir || f: ing Čhū Jefū“ (fol. 1r₁₆₋₁₇ ir t. t.). Išskleista forma vėl pavartota šv. Stepono diena (gruodžio 26 d.) skirtame pamoksle: „malanaufeghi krikŕganis ir krik=||ŕgenkas bralei ir feferes ingi Chriŕtu Jefu“ (fol. 36r₄₋₅). Toks nenuoseklumas galbūt rodo, kad šventadienių pamokslai į bendrą postilės korpusą įtraukti ne iš karto, paimti iš skirtingo šaltinio (?).

kaip ir anfaī dak=||tarus rafchta f: wardu Gregorius kalba ant || tų ūgadzių Dawida teip tardams: Mala || q[uae] nos hic praemunt, ad deum ire [com]pellunt. ||[25] Wargai kure mus ūcha wargina, tiei mus || Diewap eit ragina.

Lygiai taip kritiniame aparate išskleidžiamos vokiškų ar lotyniškų Sapūno bei Volverio įrašų santrumpos, pvz.: „Ecclesiafistic: II. || In fine ho[mi]nis denu=||datio op[er]um illius.“ (Volverio įrašas paraštėje, fol. 11r_{22-23v}; plg. Sir [Eccli] 11,29; 7 pav.).

Visos santrumpos leidime pateiktos atskirame iliustraciniame sąrašė, kuriame greta santrumpos fotografinio atvaizdo pateikta jos semantinis ir/ar grafinis išskleidimas.

3.3.1. LEIDYBINĖ INTERVENCIJA. Jeigu leidėjas, atlikęs *recensio textus*, klaidą gali įtikinamai įrodyti, pagrindiniame leidžiamame tekste galima pateikti ištaisytą formą, o rankraštyje buvusią formą

nurodyti kritiniame aparate bei aptarti komentaruose. Taigi taisomos aiškiai nustatomos ir trukdančios suprasti tekstą klaidos. *Wolfenbüttelio postilėje* tokiomis taisytinomis pačiame pagrindiniame leidžiamame tekste klaidomis laikomi tik akivaizdūs grafemų transpozicijos atvejai ar akivaizdžiai klaidingai kartu bei skyrium užrašytos formos. Leidybinė intervencija į pagrindinį leidžiamą WP tekstą atlikta šešiais rankraščio klaidų grupių atvejais:

1) kai dvi raidės dėl tachigrafijos parašytos ligatūriškai, pavyzdžiui, <ng> užrašyta taip, kad dešinioji <n> vertikalė tuo pačiu yra ir grafemos <g> dalis, arba <us> užrašyta taip, kad dešinioji <u> vertikalė yra apvaliosios <s> dalis;

2) kai pasitaiko tokie akivaizdūs suklydimai kaip: a) diakritinio lankelio virš <u> praleidimas ar jo padėjimas ne vietoje, pavyzdžiui, „krauii“ (fol. 128r₃₆) rankraštyje matoma kaip „kraniiu“ arba „panui Diewui“ (fol. 36r₃₃) rankraštyje <u> lankelis padėtas prieš raidės <i> tašką, taigi forma rankraštyje yra „paniiu“²⁶; b) žodžio kėlimo ženklas padėtas aiškiai ne vietoje arba kėlimo ženklas nepadėtas, pavyzdžiui, „ira ūtaiens per= || Jefu Čū“ (fol. 26v₁₂), „piau || fime“ (fol. 79v₃₃₋₃₄); nepadėto kėlimo ženklo atvejais pagrindiniame leidžiamame tekste skiemenys rašomi be tarpo tarp eilutės ribos ženklo: „piau||fime“, o aparate nurodoma, kad forma taip užrašyta *pro* 'vietoj' „piau=||fime“);

3) kai rankraštyje akivaizdžiai klaidingai kartu arba atskirai parašytos formos: a) jungtukas ir po jo einantis žodis parašyti neatitraukus plunksnos, pavyzdžiui, „pildama **alaikama**“ vietoj „a laikama“ (fol. 3r₃₃); b) tarpas tarp skiemenų yra tokio pat didumo kaip kitais atvejais tarp žodžių, o atskirai parašyti skiemenys nesudaro savarankiškos konstrukcijos, pavyzdžiui, „**pa gie-dinti** ira“ vietoj „pagiedinti ira“ (fol. 18r₆);

4) kai rankraštyje keliant žodį iš vienos lapo pusės į kitą, naujame puslapyje pakartojamas paskutinis skienuo (tokios klaidos patikrinamos pagal reklamantę, jeigu keliami iš *verso* į *recto* pusę),

²⁶ Klaida nelaukamas ir leidime niekaip neišskirtas atitrauktas diakritinis raidės <u> lankelis, pavyzdžiui, formose *funkus* labai dažnai lankelis sujungtas su toliau einančia raide <k>, taigi forma rankraštyje atrodo kaip „snukus“.

pavyzdžiui, „me=||melagis“ (fol. 122v₃₅–123r₁; plg. reklamantę „lagis“), „ma=||mana“ (fol. 230v₃₆–231r₁; plg. reklamantę „na“);

5) kai rankraštyje akivaizdi mechaninė kontaktinių grafemų transpozicija (tik trys atvejai!) – „bras“ vietoj „bars“ („Tadelei || fcha kalba funus Diewa Dwafia f: **bras** fwetų || ifch teifibes“ fol. 171r₄₋₆; plg. Io 16,10; plg. toliau fol. 171r₈₋₉: „Dwafia f: **bars** ir karas || fwetų ifch fuda“ – Io 16,11); „rafchidmas“ vietoj „rafchidams“ („ifchrada f: Paw: **rafchidmas** Gala: 5 cap:“ fol. 21v₂₃); „maŕu“ vietoj „amŕu“ („teipaiegi turi didį grumŕdimų pana Diewa, ir || fmarkus karoghimus, fcha dabar fchame amŕe || ir pa tam **maŕu**“ fol. 60r₁₀₋₁₂);

6) kai vienas žodis rankraštyje akivaizdžiai Bylaukio suprstas ir užrašytas kaip du ar trys savarankiškos reikšmės žodžiai (atstumas tarp atskirai parašytų skiemenų yra toks pat ar net didesnis kaip kitais atvejais tarp žodžių), pavyzdžiui, „a tai tu“ vietoj „ataitu“ („Bet || czia kalbama ira ape budų maldas, kuri || takia turri but, Jdant debefius a dan=||gus perejufi, **a tai tu** maieftatap ÷ kref=||lap garbes pana Diewa ir ifchprafchitų || a imtų tai ka prafcha geidžia a nari.“ fol. 254v₇₋₁₂)²⁷; „A tai“ vietoj „Atai“ (fol. 1v₇)²⁸.

Pirmuoju atveju kritiniame aparate nurodoma į komentarą, kur grafemos trumpai aptartos. 2), 3) ir 4) atvejais originalo forma atspindėta kritiniame aparate su pastaba *in ms.* ‘rankraštyje’ (išskyrus grupėje 2] minėtus *pro* ‘vietoj’ atvejus). 5) ir 6) atveju originalo forma atspindėta kritiniame aparate su pastaba *erratum in ms.* ‘klaida rankraštyje’ ir toliau nurodyta į komentarą.

3.3.2. KLAIDŲ TIPAI. Išskyrus jau minėtus intervencijos atvejus, visos kitos rankraščio klaidos atspindėtos pagrindiniame leidžia-

²⁷ Plg. Brenzo postilę: „Sed loquimur de ea orationis forma, qua fit ut oratio nostra penetret nubes, ad maiestatem Dei, & impetret, quod desiderat.“ (BrP 1556: 481).

²⁸ Bylaukis daugelį formų rašė paskiemeniui, ypač retesnius, ilgesnius ar sudėtingesnius žodžius. Tačiau tik šios klaidos rodo, kad jis arba teksto tose vietose nesuprato (=nesigilino dėl to, kad rašė greitai), arba klaidos buvo ir pirminiame tekste. Išskyrus skyrybos ženklus, rankraštyje nematyti jokių su teksto retorika susijusių grafinių išskyrimų, taigi galimybė, jog šie atvejai gali nurodyti žodžio ištarimą paskiemeniui, tikrai atmetina.

mame tekste, o taisymas nurodytas kritiniame aparate. Taip daroma todėl, kad:

a) WP yra vienas pirmųjų ir kartu vienas išsamiausių rašomosios lietuvių kalbos formavimąsi liudijančių dokumentų (kuris, beje, rodo aukštą rašomosios kalbos lygį), taigi klaidos jau savime yra ne tik iškalbingos, bet ir vertingos;

b) WP dokumentuoja dalykines klaidas, kurias nustatyti galima tik palyginus su teksto šaltiniais (Biblijos, autorių citatose, aiškiai išverstose teksto dalyse), taigi tokių klaidų atpažinimo galimybė nėra šimtaprocentinė;

c) WP liudija daugelį nurašytam tekstui būdingų klaidų, kurios arba grynai mechaninės ir lengvai atpažįstamos, arba susijusios su didesniais teksto praleidimais bei dėl mechaninių klaidų atsiradusiais prasmės pakitimais, todėl kartais itin sunkiai nustatomos.

Ne mažiau svarbus argumentas palikti sakinio reikšmės nepažeidžiančias, bet tam tikrais atvejais ją pakeičiančias klaidas pagrindiniame tekste yra tas, kad dažnai tiesiog nėra klaidos identifikavimo, taigi ir emendacinių kriterijų. (Toliau čia nekalbėsiu apie faktines klaidas – neteisingai nurodytus Biblijos ar autorių knygų skyrių numerius²⁹.)

WP klaidų tipai iš esmės atitinka jau klasikiniiais laikais įvardytą ir XVI–XVII amžiuje teoriškai susistemintą lotyniško ir graikiško teksto kopijos (taigi ir skriptoriaus, kopisto) klaidų ir emendacijų tipologiją. Kvintilianas (35–95) *Institutio oratoria* pirmoje knygoje aptardamas rašomosios kalbos barbarizmus nurodė keturis klaidų tipus: raidžių ar skiemenų pridėjimą (*adiectio*), praleidimą (*detractio*), pakeitimą (*immutatio*) ir sukeitimą (*transmutatio*)³⁰.

²⁹ Jeigu rankraštyje Biblijos skyriaus nuoroda nuo teisingos skiriasi tik vienu skaičiumi, tai gali būti ženklas, kad spausdintame lotyniškame ar vokiškame Biblijos leidime, pagal kurį cituota, buvo supainioti skaičiai puslapiuose antrašėse. Tokių klaidų gali pasitaikyti ir cituojant Bibliją iš atminties.

³⁰ „aut quis non nescit, alios barbarismos scribendo fieri, alios loquendo (quia quod male scribitur, male etiam dici necesse est, quae vitiose dixeris, non utique et scripto peccant)? illud prius adiectione detractio inmutatione transmutatione, hoc secundum divisione complexione spatii sono contineri?“ (Quintilianus, *Institutio oratoria*, I, 5, 6)

Italų filologas Francesco Robortello (1516–1567) knygoje *De arte, siue ratione corrigendi* (Patavii: Innocentius Olmus, 1557) tris pagrindinius graikų ir romėnų autorių manuskriptų emendacijų tipus – pridėjimas, praleidimas, sukeitimas – išplėtė iki aštuonių³¹. Vokiečių filologas Casparas Schoppe (Caspar Scioppius, 1576–1649) knygoje *De arte critica* (Noribergae: Fuhrmann, 1597) pagal emendandi ratio susistėmino klaidas į raidžių, skiemenų ir žodžių neteisingą užrašymą ir skyrė keturis tipus: iškraipymą (*corruptio*; iškraipytas pirminių teksto elementas), praleidimą (*omissio*; praleista nurašant ar rašant iš klausos, jeigu tekstas diktuojamas), pridėjimą (*supervacuum*) ir sukeitimą (*transpositio*)³². Vėlesniais amžiais šios ir kitos teorijos bei praktikos teksto kritikoje apibendrintos į *recensio textus* teoriją.

WP rankraščio *errata* ir *lapsus* teikia nemažai medžiagos ne tik lyginamajai teksto kritikai, bet, visų pirma, įgalina sudaryti ir spausdintų XVI amžiaus lietuviškų tekstų klaidų tipologiją bei atkreipti dėmesį į problemiškus atvejus. WP klaidas galima skirti į tris dideles grupes: a) parablepsio: mažesnių ar didesnių teksto elementų praleidimas ar pakartojimas (*saut du mème au mème*; apie šias klaidas čia nekalbėsiu), b) pirminio teksto neperskaitymo (dėl to, kad raštas buvo sunkiai įskaitomas arba dėl to, kad pirminis tekstas buvo parašytas gotikiniu kursyvu³³) ir c) tachiografijos. Nė vienas klaidų tipas neleidžia daryti išvados, kad Bylauskis prastai mokėjo lietuvių kalbą. Pagal WP teksto dinamiką galima išskirti kelis klaidų tipus³⁴:

³¹ „Quòd si emendationes rectae non sint in antiquis libris & ex coniectura fiant, octo modis fieri necesse est. Additione, Ablatione, Transpositione, Extensione, Contractione, Distinctione, Copulatione, Mutatione.“ (fol. 4r)

³² Rankraščių leidimo ir klaidų taisymo teoriją ir praktiką išsamiai aptarė Edvardas J. Kenney (1974).

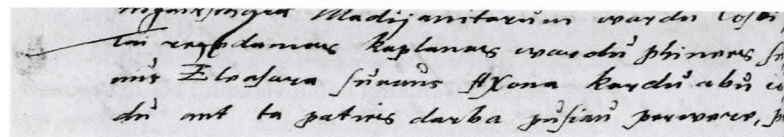
³³ Gali būti, kad dalis klaidų buvo ir pirminiame tekste, bet to patikrinti neįmanoma.

³⁴ Klaidomis nelaikytini dėl nenusistovėjusios ortografijos įvairiopa grafiškai atspindimi garsai [č], [dž], [š], [ž] ir pan., pvz.: *Cha=||c3zeigi* fol. 76r₂₇₋₂₈; *Chazeigi* fol. 71r₅; *Chaceigi* fol. 76r₂₆; *C3aczeigi* fol. 118r₇; *sluf3ba* fol. 10r₅; *fluf3ba* fol. 269r₁;

Pirma, Bylauskis raidžių grupę <ir> ar <ri> iš pradžių užrašo kaip <r>. Daugeliu atveju jis jungtuką <ir> bei veiksmažodį <ira> taisė iš <r>, <ra> (fol. 46r₁₈, 61r₁₄, 88v₄, 97v₉ ir t. t.). Žodžio viduryje, kur neliko vietos įterpti grafemą <i>, taisymas pažymėtas virš raidės <r> padėtu tašku, pvz.: *numirs←numrs* (fol. 58r₂₇). Dažnas taisymas *Maria←Mara* (fol. 52r₁₂, 55v_{2,12}, 57r_{5,9}, 57v₅ ir t. t.). Tokiais taisymų atvejais pagrindiniame leidžiamame tekste raidę <i> reikia atspindėti, o variantą be <i> dokumentuoti kritiniame aparate. Vienu atveju Bylauskis klaidos nepastebėjo: „diena Je=||mima panas **Maras** dangų“ (fol. 72r₂₂). Ši klaida rankraštyje ištaisyta: šviesesniu rašalu (ne Bylauskio?) įrašyta raidė <i>, taigi taisymas atspindėtas kritiniame aparate.

Antra, dėl netiksliai perskaitytų pirminio teksto grafemų atsirado suklydimų varduose. Nemanytina, kad klaidingai užrašyti vardai Bylauskio buvo nežinomi: nurašinėdamas tekstą perrašinėtojas tiesiog ne visada seka jo turinį (8, 9 pav.):

8 pav. WP fol. 63v₃₃₋₃₅

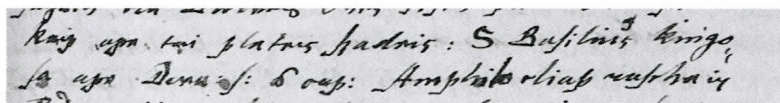

WP fol. 63v₃₃₋₃₅ Tai regedamas kaplanas wardu phinees fu=||nus Eleafara funaus Axona¹ kardu abu io=||[35]du ant ta paties darba pučiau perwere

¹ Axona] *erratum pro* Aarona
plg.: V Nm 25,7–8 quod cum vidisset Finees filius Eleazari filii Aaron sacerdotis surrexit de medio multitudinis et arrepto pugione // ingressus est post virum israhelitem in lupanar et perfodit ambos simul

uf3luf3iens fol. 31r₂₃; *fluf3ja* fol. 99r₃₀; *fwai3fden* fol. 52v₂₈, 53r₄; *fwai3fden* fol. 50r₃₁; *schwai3fdes* fol. 52r₂₂; *schwai3fde* fol. 50r₈ ir pan.

9 pav. WP fol. 176r₂₆₋₂₇

WP fol. 176r₂₆₋₂₇ S. Bafilijus knigo=||fa ape Dwa: f: 6 cap: **Amphilochi**¹ rafcha

¹ Amphilochi] *erratum* pro Amphilocho{i}ap

Antrajame pavyzdyje minimas Bazilijaus Didžiojo (apie 329–379) veikalas, skirtas Ikonijo vyskupui Amfilochijui *De Spiritu Sancto ad S. Amphilochoium Iconii episcopum* (374/375). Tokio paties tipo (vietoj <h>) yra ir klaida Gamalielio varde:

WP fol. 159v₃₋₅ Tada anafchius. Caiphafchius Nicodemus
Jose=||phas, **Gamahel**¹ eija grabump ių, Grabus
||[5] atwirus rada

¹ Gamahel] *erratum* pro Gamaliel

plg.:
Descensus Christi ad inferos, caput 1(17), Evangelia Apocrypha ²1876, 390
Et euntes Annas et Caiphas, Nicodemus et Ioseph et **Gamaliel** non invenerunt eos in sepulcro eorum

Euangelium Nicodemi 1516, fol. B3v
et euntes annas et cayphas. nicodemus et ioseph & **gamalyel** ad monumentum eorum. non inuenerunt corpora eorum

Euangelium Nicodemi 1525, fol. D1r
vnd Annas / Caiphas / Nicodemus / Ioseph /
vnd **Gamaliel** / seynd gangen zů jren gröbern /
vnd haben nit gefunden jre leyb

Trečia, dėl nesuprasto pirminio teksto (arba dėl to, kad klaida buvo ir pirminiame tekste) vienas žodis skiriamas į kelis savarankiškos reikšmės žodžius. Tokių klaidų WP nedaug, pvz.:

WP fol. 1v₇₋₉

Atai¹ tadangi Chūs Jefus kurfai ira tikras
De=||was ir tikras žmagus, wenai perfonai
dwe=||iofa naturafa ~ prigimimi efsus

¹ A tai] *erratum* in ms.

plg.:

HP 1562: 4

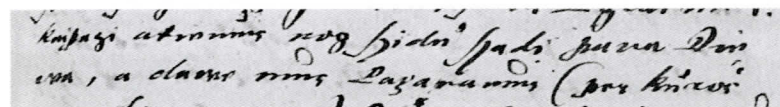
Venit [*perf. ind. act.*] ergo Christus, qui idem Deus est uerus, et homo uerus, una persona in duabus naturis subsistens

Symbolum Athanasianum ¹²1998: 29

Perfectus Deus, perfectus homo, ex anima rationabili et humana carne subsistens.

Suskaidyta forma dar gali būti paveikta galūnių grafemų analogijos. Tokias klaidas arba sunku atpažinti neturint šaltinio, iš kurio ar pagal kurį buvo versta į lietuvių kalbą, arba neaišku, kaip tiksliai klaida taisytina (pavyzdžiui, žr. 10 pav.):

10 pav. WP fol. 261r₃₋₄

WP fol. 261r₃₋₄

atiemus nog žjdu žjadį pana Die=||wa, a **dawe mus**¹ Paganamus

¹ dawē mus] *erratum* pro {dawus}

plg.:

GP 1567: 528

Ablato à Iudaeis uerbo Dei, & **tradito illo** gentibus

Ketvirta, Bylaukis tekstą nurašė greitai³⁵. Tachigrafijos klaidų rankraštyje gausu, ypač grafemų transpozicijos (iš dalies ji gali būti susijusi su teksto dialektologija), grafemų praleidimo atvejų, grafemų analogijos ir dėl jos atsiradusių grafemų pakartojimų. Iš dalies tokias klaidas taisė pats Bylaukis, pvz.: *parkeiktus* vietoj *pra-*

³⁵ Pirmą dalį jis perrašė per 23 dienas: „In 3 woch[en] 2 tag[en] durch Gottes hulf aufgeschrieb[en]. || A[m]no 73 den 2 Septembris.“ (fol. 150v₂₇₋₂₈)

keiktus (fol. 17r₃₂), Schenkus vietoj Schenkulus (fol. 6r₁₂), nekencziamas ← necziamas (fol. 62r₄), pa=||gimde ← pa=||gimge (fol. 28r₁₆₋₁₇), Kaipagi || kanas vietoj Kaipagi || panas (fol. 275r₁₁₋₁₂), dar=||dofa vietoj dar=||bofa (fol. 49v₅₋₆) ir t. t. Tokiais atvejais aparate nurodoma *erratum pro* 'klaida vietoj'. Ne visada lengva iškart pastebėti distancinių grafemų transpozicijos atvejus, ypač jei jie dar susiję su dalykinėmis klaidomis, o transponuota forma ir sintaksiškai, ir semantiškai sakinyje tinka, pvz.:

WP fol. 52r₁₅₋₁₆ fu kurio ir amgijus **para=||de** Heb: 9.⁷¹
¹ para=||de Heb: 9.] *erratum pro* pada=||re Heb: 1.
 V Hbr 1,2 per quem **fecit et saecula**
 LNT 1546 Durch welchen er auch **die Welt gemacht hat**

Turint omeny analogijos klaidas reikia labai atsargiai vertinti neveikiamosios rūšies dalyvių formas su *-inam-* vietoj *-inim-* ir daiktavardžių formas su *-inim-* vietoj *-inam-* bei atkreipti dėmesį į Bylaukio taisymus (pavyzdžiui, žr. 11 pav.)³⁶:

11 pav. WP fol. 148r₂₈₋₃₁

wifsa tai, kaltinija, a watoisija ira. wifsa tai
 noy pana Diewa be weras mufų peikiama,
 nekinama, gremzdinama, a skandinama
 Jra, wifsa tai noy pana Diewa be weras

WP
 fol. 148r₂₈₋₃₁ wifsa tai || nog pana Diewa be weras mufų peikiama, || **nekinama** [← *nekinim*], gremzdinama, a **skandinama** [← *skandini*] || Jra

³⁶ Plg. Viliaus Gaigalaičio pastabą (Gaigalat 1902–1903: 234): „Zu dem part. praes. pass. belegt Bezzenberger aus Bretkun *wadinima*, *affierawoghimi* und *apfaugojimi* und erklärt das vor *m* stehende *i* als durch einfluss des vorhergehenden *i* resp. *j* entstanden. Dass diese erklärung nicht zutrifft, erhellt aus folgenden der post[ille] entnommenen beispielen, in denen nur das vor *m* stehende *i* und kein anderes vorkommt <...>.“

fol. 247r₁₅₋₁₈ A chaczeigi tai gieribe ma=||lane a milifsta Cħaus
 prefch mus, dařnai mu=||mus řadzia pana Diewa
 ira **ufřgirama** [← *ufřgirim*], ir dau=||giu ftebuklu
 ira ftiprinama
 fol. 69v₃₂₋₃₃ karalifte didziu maru bua **funki=||nima**
 fol. 96r₁₃ duřcha ira **apfunktinima**
 fol. 97v₁₆ puftinai nebutumbei **warginimas** a muczjamas
 fol. 121r₄₋₇ kura ||[5] garbes ir iefchkau a geidziu, ta nenaru
 Jdant || nog iufų butų giedinama pakalbama a
 pawarta=||liama, ir ieib kakiugi budu **biaurinima**.
 fol. 280v₄₋₆ Pagirdamas ir alkanas ir trakř=||[5]tus Cħus
 Jefus, kad Vbagas ingi ghı ti=||kis ira papenimas a
pagirdimas
 fol. 210r₂₇₋₂₉ Jeigu mumis mufų duřchių ifchganimas, ||
ifchwengiamas kerfchta pana Diewa || ir amgina
 pafkandinima malanus ira
 fol. 41r₃₅₋₃₇ Dabaki=||mafsi ma: k: ir k:, kaip Vmas pigus a
 weikus ing klei=||aghimā ira **impolamas**

Visais *-inim-/inam-* atvejais (jų yra daugiau, nei čia cituojama) aparate nurodoma *pro* 'vietoj'.

Inertiška analogija, pavyzdžiui, sinonimų eilėje besikartojanti galūnė, gali veikti ir toliau tame pačiame ar toliau einančiame sakinyje esančias formas (plg. 12 pav.):

12 pav. WP fol. 64r₂₁₋₂₄

Jr ni panas Diewas řewtu karajia, iau badais ||
 Maru, karais, indiwnamis ligamis, nauia-
 mis || a negirdetamis. Teip mes řindiwnamis
 greka=||mis⁷¹ grefchiamo prefch panų Diewų,
 Teip taia,

WP fol. 64r₂₁₋₂₄ Jr nu panas Diewas řewtu karajia, iau badais ||
 Maru, karais, indiwnamis ligamis, nauia-
mis || a negirdetamis. Teip mes řindiwnamis
 greka=||mis⁷¹ grefchiamo prefch panų Diewų
¹ indiwnamis greka=||mis] *erratum pro* {indiwnaais grekais}

Distancinė analogija gali veikti jau antruosius sinoniminių grupių dėmenis, plg. Bylauskio taisymą: „Tam tadangi te efsi gar=||be ir c3eftis [←c3efte]“ (fol. 290r₁₁₋₁₂).

Penkta, gausiausia suklydimų (jie laikytini ne *errata*, bet *lapsus calami*, todėl kritiniame aparate žymimi *pro* 'vietoj') grupę sudaro vadinamosios *mutumtūm* klaidos. Jos daromos vizualiai panašiu grafemų kombinacijose, ypač raidės <n> junginiuose su <i>, <u>, <m>, <n>. Kelias tokias grafemas turinčioje formoje greitai rašant parašyta viena ar keliomis vertikalėmis per mažai arba per daug. Paprastai tokios transpozicijos nesusijusios su semantiniais žodžio pakitimais, pavyzdžiui, lotyniškas žodis „malunn“ vietoj „malum“ (fol. 90v₂₁), „pimingus“ vietoj „pinningus“ (fol. 72r₁, plg. reklamantę fol. 71v „pinningus“), „makimna“ vietoj „makin{n}a“ (fol. 87r₁₆), „pamininna“ vietoj „paminima“ (fol. 46r₂₇) ir pan. Dažniausiai jos praslysta pro perrašytojo akis nepastebėtos. Ne visada iš rankraščio aišku, ar taisant atstatytina viena <m>/<n>, ar dvi, todėl aparate neaiškiais atvejais grafema rašoma riestiniuose skliaustuose, pvz.: „prigiminna“ vietoj „prigimim{m}a“ (fol. 47r₁₄), plg. „prigimimas“ (fol. 51v₃₃), „prigimimma“ (fol. 57r₂₆).

Šiai suklydimų grupei taip pat priskirtini atvejai, kai suspensija ar kontraktacija rankraštyje užrašyta be atitinkamo ženklų, pvz.: „cap“ vietoj „cap:“ (fol. 2v₅), „Eglifta“ vietoj „Egłifta“ (fol. 18v₁₁) ir t. t.

3.4. DVISLUOKSNIS KRITINIS APARATAS. Visi rankraštyje esantys teksto taisymai, keitimai, papildymai dokumentuojami kritiniame aparate ir esant reikalui aiškinami komentaruose, taigi nenutylėta nė viena korektūra. WP atveju, skirtingai negu Bretkūno Biblijos rankraštyje, aišku, kad Bylauskis savo nuorašą taisinėjo iškart perrašydamas (sinchroniškai) arba praėjus nedaug laiko po vieno ar kito pamokslo užrašymo³⁷, taigi čia nėra vėlesniais metais per ke-

³⁷ Tai leidžia manyti parašėse įrašyti teksto papildymai ar komentarai, tačiau paliktų nuorašui būdingų klaidų dažnumas ir kiekis rodo, kad Bylauskis, ką užrašęs, skaitė dar kartą toli gražu ne visada.

letą etapų Bylauskio siūlytų teksto variantų (vadinamojo autorinio vėlesniųjų korektūrų sluoksnio). Pirmame aparate suregistruoti visi Bylauskio taisymai, t. y. čia dokumentuojama, iš kokios formos ar formų ištaisyta ar pakeista pagrindiniame tekste esanti galutinė forma. Antrame aparate suregistruoti visi ne Bylauskio (daugiausia Ververio ir Sapūno) daryti taisymai. Iš skirtingos rašalo spalvos matyti, kad Ververis rankraštyje taisymus rašė ne vienu ypu. Kartais rašalas visai nesiskiria nuo pagrindinio teksto ir tik pagal Ververiui būdingą duktą (jo plunksna palieka popieriaus paviršiuje gilesnį pėdsaką negu Bylauskio) galima taisymus atpažinti. Itin problemiška identifikuoti smulkiųjų taisymų (pavienės grafemos, skyrybos ženklai) autorystę: tokiais atvejais aparate tenka tik nurodyti, kad taisyta kita ranka. Yra skyrybos taisymų ar ženklų parašėse, parašytų pieštuku ar violetiniu rašalu. Jie aiškiai yra kur kas vėlesni, veikiausiai atsiradę XIX amžiaus pabaigoje ar XX pradžioje, kai rankraštis kelis kartus siųstas į Karaliaučių bei Hamburgą. Antrame aparate taip pat registruojamos klaidos ir pateikiami jų taisymai arba toliau nurodoma į komentarą.

3.5. KOMENTARAI. WP komentaruose pirmiausia aptariamos fizinės rankraščio ypatybės (trumpai nurodoma puslapio fizinė būklė, popieriaus ir dėl to teksto pažeidimai, kurie faksimilėje gali būti supainioti su grafemomis ir pan.). Taip pat aptariami grafiniai teksto ypatumai, kurie neatspindimi pagrindiniame leidžiamame tekste. Čia pateikiami sinoptiškai išdėstyti perikopių ir Psalmyno citatų tekstai (Vulgata, Lutherio Biblija, Bretkūno Biblija, Bretkūno *Postilė*, Baltramiejaus Vileto *Evangelijos bei Epistolos* ir, reikalui esant, Mažvydo katekizmas ar giesmynas). Aptariami problemiškesni teksto atvejai, realijos, tikriniai (istoriniai) vardai. Taigi komentaruose apsiribojama teksto faktais.

Viena iš svarbiausių bet kokio kritinio leidimo komentaro sudedamųjų dalių yra citatų identifikavimas (dažnai toks komentaras įtraukiamas į kritinį komentuojamąjį aparatą). Klaidinga manyti, kad tokiuose tekstuose kaip pamokslai neverta kreipti dėmesio į citatas, kol nenustatytas paties pamokslo šaltinis. Ži-

noma, lyginimas su šaltiniu padeda labai daug, mat ne visada aiškios į tekstą sintaksiškai inkorporuotų citatų, o ypač aliuzijų ar parafrazių, teksto ribos, ne visada citata ar autorius nurodytas teisingai ir pan. Tačiau dažnai esti taip, kad citatomis, *exempla fidei* bei sentencijomis tekstas, o ypač renesansinis ir barokinis tekstas, išplėstas ne tiksliai pagal arba visai ne pagal vertimo šaltinį, plg.:

WP fol. 240v³²⁻³⁴ Kaip pra tai dactarai rafchta || f: kalba: Nemalanif-
te ira wejās faufas || dziawinus fchulinį malanes

GP 1567: 472

Bernardus Claraevallensis, *Sermones super Cantica Canticorum*, sermo 51, caput 2, pars 6. – *Sancti Bernardi opera* 2, p. 87, lin. 19–20

Ingratitudo ventus urens, siccans sibi fontem
pietatis

WP fol. 119v²¹⁻²⁴

daktaras f: wardu || Jfodorus Jra tarens. Kurfai
gera makinna a || piktai giwena, tafsai ftrelių pats
prefch fawe || laidžia, kuro ufgmuftų fawe.

SpP 1553, I, fol. 147v–
155r

Isidorus Hispalensis, *Sententiarum libri III*, liber 3, caput 37 („De his qui bene docent, et male vivunt“). – PL 83, col. 708B, lin. 17–21; 708C, lin. 31–33

2. Arcus perversus est lingua magistrorum do-
centium bene et viventium male [Ps 78,57 (LXX
Ps 77,57)]. Et ideo quasi ex perverso arcu sagit-
tam emittunt, dum suam pravam vitam propriae
linguae ictu confodiunt. <...>

5. Qui bene docet, et male vivit, quod docet
bene, viventibus proficit; quod vero male vivit,
seipsum occidit.

WP fol. 90v¹⁸⁻²⁰

Oculos quos || culpa Claudit aperit poena. Akis
kuria gre=||[20]kas ufgweria muka angu kantra
atweria

Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*, liber 15, pars 51, lin. 47–48. – CChSL 143A, 786

Et quia iniquorum oculos culpa claudit, sed in
extremum poena aperit

Tokie atvejai lietuviškuose XVI amžiaus tekstuose liudija ne tik tipišką vertimo (teksto vertimo ir kartu adaptavimo) praktiką, bet ir apskritai daug sako apie to meto mokslo ir kultūros lygį, apie kultūrinę komunikaciją, apie Europos tradicijos recepciją lietuvių kultūroje lietuvių kalba. Gausios citatos, aliuzijos, *exempla*, lotyniškos sentencijos ir greta pateikti lietuviški vertimai leidžia WP vertinti kaip pirmą lietuvišką Antikos autorių, patristikos bei humanistų antologiją. Čia nurodomi, cituojami ar parafrazuojami:

a) tokie Bažnyčios Tėvai ir Viduramžių teologai kaip (Pseudo-) Augustinas (354–430), (Pseudo-) Jeronimas (347/348–419/420), Grigalius Nazianzietis (325/329–390), Jonas Auksaburnis (344/345–407), Juozapas Flavijus (37/38–po 100), Eusebijas iš Cezarėjos (264–340), Pseudo-Hegesipas, Atanasijus (apie 295–373), (Pseudo-) Bazilijus Didysis (apie 329–379), Rufinas iš Akvilėjos (apie 345–apie 410), Sulpicijus Severas (apie 363–po 420), Kasiodoras (apie 485/490–580), Tapso vyskupas Vigilijus (V a.), Leonas Didysis (?–461), Fulgencijus iš Ruspės (apie 462/463 arba 467/468–533), Grigalius Didysis (apie 540–604), Izidorius Sevilietis (Isidorus Hispalensis, apie 560–636), (Pseudo-) Bernardas Klervietis (1090–1153);

b) gausu citatų ir nuorodų iš Viduramžių ir Renesanso istorikų darbų: iš Pauliaus Diakono (Paul Warnefrid, apie 720/730–apie 799) *Historia Romana* bei *Historia Langobardorum*, Dietricho iš Apold(ij)os (apie 1228/1229–1297) šv. Elzbietos gyvenimo *Vita S. Elyzabeth* ir Pomponijaus Leto (Giulio Sanseverino, 1428–1497) *Romanae historiae compendium*;

c) iš Antikos autorių minima ar/ir cituojama: Strabono (64/63 prieš Kr.–19 po Kr.) *Geographika*, Cicerono (106–43) *De officiis*, Plinijaus Vyresniojo (23–79) *Naturalis historia*, Plinijaus Jaunesniojo (61/62–apie 113) *Epistolae* ir itin populiarai maždaug III amžiuje po Kristaus sudaryta 144 eleginių dvielių rinktinė

Disticha Catonis (kitaip dar vadinama *Liber Catonianus*, *Dicta Catonis*, *Distigium Catonis*).

Autorių citatos komentaruose nurodomos pagal standartinius kritinius leidimus (*Corpus Christianorum. Series Latina / Series Graeca, Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Patrologia Latina, Patrologia Graeca*, Antikos autorių ir humanistų kritiniai leidimai). Problemiškais atvejais, kai tekstai labai skiriasi arba kai kyla abejonų dėl vardų rašybos citatos šaltinyje, remtasi XVI amžiaus leidimais. Jais tenka remtis ir tais atvejais, kai cituojama iš ar nurodoma į posakių bei *exempla fidei* antologijas, florilegijus ir pan.

Citatos – svarbus teksto genezės rodiklis. Tačiau citatų identifikavimas taip pat yra vienas iš daugiausia laiko ir pastangų reikalaujančių darbų. Ir po ilgų ieškojimų lieka neaiškių atvejų. Citata gali būti labai iškraipyta, nurodytas kitas autorius, o galų gale net ir labai į tekstą įsigilinęs (arba būtent dėl to) leidėjas gali nerasti akivaizdžiausių atvejų, kuriuos nustatys vėlesni mokslininkai.

Šaltiniai ir literatūra

BENSE G. 1994: Die frühen Jahrzehnte der Universität Königsberg in Preußen und die Anfänge des litauischen Schrifttums – *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge* 3.2. Königsberg und seine Universität. Eine Stätte ostmitteleuropäischen Geisteslebens, Lüneburg, 309–329.

BNT – NAVIAS TESTAMENTAS *Ing Lietuvišką Liefuovį perrafschitas per Janą Bretkuną Labguvos plebona* 1580. Das NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580, hrsg. von J. D. Range, F. Scholz, *Biblia Slavica* 6. Supplementum: *Biblia Lithuanica* 1.7, Paderborn [etc.]: Ferdinand Schö-

ningh, 1991. Kritinis leidimas: J. D. Range, *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau, 1580*, Habilitationsschrift, vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik / Slavistik der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, 1992.

BPs 1580 – *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johannes Bretke, Pastor in Labiau und Königsberg i. Pr., nach der Handschrift aus dem Jahre 1580*, hrsg. von F. Scholz, *Biblia Slavica* 6. Supplementum: *Biblia Lithuanica* 2. Editionsbande 6, Paderborn [etc.]: Ferdinand Schöningh, 2002.

BRETKŪNAS J. 2001: *Giesmes Duchausos ir kitos 1589 metų liturginės knygos:*

tekstai ir jų šaltiniai, parengė G. Michelini, Vilnius: Baltos lankos.

BrP 1556: [J. BRENZ.] PERICOPÆ EVAN||geliorum, quæ fingulis die||bus Dominicis publicè || in Ecclesia recitari || folent, expofitæ || per || IOANNEM BRENTIVM. || FRANCOFORTI AD MOENVM. EXCV||DEBAT PETRVS BRVBACHIVS ANNO || DOMINI M. D. L. VI. (HAB Wolfenbüttel: C 308b. 2° Helmst.) PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/c-308b-2f-helmst/start.htm?image=00001>

CChSL 143A – S. Gregorii Magni *Moralia in Iob* 2. *Libri XI–XXII*, cura et studio M. Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 143A. S. Gregorii Magni opera, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1979.

CChSL 143B – S. Gregorii Magni *Moralia in Iob* 3. *Libri XXIII–XXXV*, cura et studio M. Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 143B. S. Gregorii Magni opera, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1985.

Clavis Patrum Latinorum, recludit E. Dekkers, A. Gaar, *Corpus Christianorum. Series Latina* (CChSL), Turnhout: Brepols, 31995.

DEITZ L. 1998: Editing Sixteenth-Century Latin Prose Texts: a Case Study and a Few General Observations. – *Editing Texts. Texte edieren*, ed. by G. W. Most, *Aporemata. Kritische Studien zur Philologiegeschichte* 2, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 141–164.

Evangelia Apocrypha 21876: Evangelia Apocrypha, adhibitis plurimis codicibus Graecis et Latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus, collegit atque recensuit Constanti-

nus de Tischendorf, Lipsiae: Hermann Mendelssohn, 21876.

Euangelium Nicodemi 1516: Euangelium Nicode||mi domini nostri ihesu cristi dif||cipuli. de euifdem paffione.|| In lege et prophetis funda||tum ex antiquiffimis li||bris extractum bene cor||rectum et nouiter||impreffum. [kolofonas: Impreffum Liptzick In officina Melchiaris || Lottheri Anno domini. M. ccccc. xvi.] (HAB Wolfenbüttel: 155. 5 Theol. [5])

Euangelium Nicodemi 1525: Euangelium Ni||codemi / auß dem latein || in das teutfch gebracht / In || wölichem vil hüpfcher || puncten / die die andern || Euangeliften nit fetzen || begriffen werden || (doch jnen nit || wider) faft || nützlich || zü le||fen. [Augsburg: Philipp Ulhart d. Ä., 1525] (HAB Wolfenbüttel: J 249. 4° Helmst. [25])

FALKENHAHN V. 1941: *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens, Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftliche Reihe* 31, Königsberg (Pr), Berlin: Ost-Europa-Verlag.

GAIGALAT W. 1902–1903: Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. Dritter teil. – *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft* 27–28(5.3.4.), 231–247.

GELUMBECKAITĖ J. 2003: Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbüttelio postilė* (1573). Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija. – *Archivum Lithuanicum* 5, 51–96.

GP 1567: [D. GRESE.] ENARRATIO BRE-||VIS ET ORTHODOXA ||

- EVANGELIORVM || DOMINICALIVM || & Fectorum aliquot || authore, || DANIELE GRESERO, PA-||tore & fuperattendente || Drefdenfi. || *Cum locuplete rerum & uerborum Indice.* || FRANCOFORTI, PER PE-||trum Bruchium. 1567. (HAB Wolfenbüttel: 680. 38 Theol.) PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/680-38-theol/start.htm?image=00001>
- HARVEY P. D. A. 2001: *Editing Historical Records*, London: The British Library.
- HP 1562: [N. HEMMINGSEN.] *POSTILLA* || SEV || ENARRATIO EV-||ANGELIORVM, QVAE IN || *Dominicis diebus et in Fectis Sanctorum ufitate in || Eccleſijs Dei proponuntur, in gratiam pio-||rum miniftrorum Euangelij confcripta*, || PER || NICOLAVM HEMMINGIVM. || PRAEFIXA EST EIVSDEM || COMMONEFACTIO AD MI-||niftrous uerbi de perpetuo Eccleſiae Chriſti confenſu || in doctrina & uero Dei cultu, ne opinionum uarie-||tate, & ſectarum multitudine offenſi, uel || confefſionem abijciant, uel ſegni-||lus officium faciant. || ANNO M. D. LXII. [kolofonas: VVI-TEBERGÆ || EXCVDEBAT IOHANNES || CRATO. || ANNO M. D. LXII.] (HAB Wolfenbüttel: C 613. 8° Helmst.) PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/c-613-8f-helmst/start.htm?image=00001>
- HUBATSCH W. 1968: *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens 1*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KENNEY E. J. 1974: *The Classical Text. Aspects of Editing in the Age of the Printed Book*, Berkeley [etc.]: University of California Press.
- KÖRBER E.-B. 1998: *Öffentlichkeiten der Frühen Neuzeit. Teilnehmer, Formen, Institutionen und Entscheidungen öffentlicher Kommunikation in Herzogtum Preußen von 1525 bis 1618*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- LNT 1546: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel 6. Das Neue Testament. Evangelien und Apostelgeschichte* [=WA.DB 6], Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1929.
- PL 83 – *Patrologiae cursus completus. Series Latina prior 83*, accurate J.-P. Migne, Lutetiae Parisiorum: Migne, 1862.
- PL 184 – *Patrologiae cursus completus. Series Latina prior 184*, accurate J.-P. Migne, Lutetiae Parisiorum: Migne, 1879.
- QUINTILIANUS. *Institutio oratoria – M[arci] Fabii Quintiliani Institutionis oratoriae libri XII. Pars prior libros I–VI continens*, edidit L. Radermacher, *Editio stereotypa correctior editionis primae*, addenda et corrigenda collegit et adiecit V. Buchheit, *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Leipzig: Teubner, 1971.
- RANGE J. D. 1992: *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT), Biblia Slavica 6. Supplementum: Biblia Lithuanica 3. Kommentarbände 1, Paderborn [etc.]: Ferdinand Schöningh.*
- REIMAN D. H. 1993: *The study of modern manuscripts: public, confidential, and private*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- [ROBORTELLO F. 1557:] FRANCISCI ROBORTELLI || VTINENSIS || DE || CONVENIENTIA SVPPVTATIONIS || LIVIANAE ANN. CVM MARMORIBVS || ROM. QVAE IN CAPI-||TOLIO SVNT. || EIVSDEM DE ARTE, SIVE RATIONE || corrigendi veteris Authores, disputatio. || EIVSDEM EMENDATIONVM || LIBRI DVO. || Ad Clariff. virum Ioan-nem Bernardi F. Donatum || Patri-tium Venetum. [...] || PATAVII, || Apud Innocentium Olmum. || M D LVII. (HAB Wolfenbüttel: 154. 1 Quod. 2° [1])
- Sancti Bernardi opera 2. Sermones super Cantica Canticorum 36–86*, ad fidem codicum recensuerunt J. Leclercq, O.S.B., C[harles] H[ugh] Talbot, H[enri] M. Rochais, O.S.B., Romae: Editiones Cistercienses, 1958.
- Symbolum Athanasianum ¹²1998: *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*, hrsg. im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 28–30.
- SpP 1553 I – [J. SPANGENBERG.] [pirmas tomas] POSTILLA. Euangelia, & E-||PISTOLAE, QVAE DOMINICIS || & Fectis diebus per totum Annum in || Ecclesia proponuntur, per Quæſtio-||nes piæ ac ſynceriter explicata, || & imaginibus exornata. || Item eadem EVANGELIA, ET PRE-CATIO-||nes, quas Collectas uocant, quibus utitur Ec-||clesia, Carmine Elegiaco reddita. || Autore || IOANNE SPANGENBER-||gio Herdeſiano, Theologo. || FRANC. Apud Chr. Egenolphum. [kolofonas: FRANC. Apud Chr. Egenolphum. || Anno M. D. LIII.] (HAB Wolfenbüttel: C 779. 8° Helmst.) PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/c-779-8f-helmst/start.htm?image=00001>
- SpP 1564 I – [J. SPANGENBERG.] [pirma dalis] Poſtilla: || Vom Aduent / bis auff || Oftern. || Für die jungen Chriſten / Knaben || vnd Meidlein / in Fragtſtücke || verfaſſet / durch || Iohan Spangenberg. || Mit einer Vorrede D. Mar-||tini Luthers. || M. D. LXIII. [kolofonas: Gedruckt zu Erfurd / durch || Melchior Sachſen.] (HAB Wolfenbüttel: C 786. 8° Helmst.)
- V – *Novum Testamentum Graece et Latine*, elaboraverunt K. Aland et B. Aland, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1991.
- V – *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*, recensuit et brevi apparatu critico instruit R. Weber, praeparavit R. Gryson, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- WP 1573: ISCHGVLDIMAS || EVANGELIV PER WISVS MET=||TVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH || DAVGIA PASTILLY, TAI EST || ISCH PASTILLAS NICVLAI HE=||MINGY, ANTONY CORVINI, IO=||ANNIS SPANGENBERGI, MAR=||TINI LVTHERI, PHILIPPI || MELANTHONIS, IOANNIS || BRENTY, ARSATY, SCHO=||PER, LEONARDI KVLMA=||NI IODOCY WILICHI || IR ISCH KIT=||TV φ (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2° [1573] [rankraštis]) PURL: <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=mss/11-2-aug-2f>
- WP 1573: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1, Einleitung, Kommentar und Register 2*, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118.1–2, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008.

VON DER HANDSCHRIFT ZUR KRITISCHEN
KOMMENTIERTEN EDITION: EDITORISCHE
PROBLEME DER ALTLITAUISCHEN TEXTE
AM BEISPIEL DER WOLFENBÜTTELER POSTILLE
VON 1573

Zusammenfassung

Das Original der Handschrift, ein Faksimile des Autographs und eine kritische kommentierte Edition des Textes ergeben nur zusammen eine vollständige und für die zukünftige Forschung geeignete Einheit. Eine Handschrift ist nach den analytischen bibliographischen Prinzipien ausführlich zu beschreiben: 1. Das Äußere (Papier, Wasserzeichen, Tinte, Lagen, Schrift und Einband); 2. Das Inhaltliche (Gattung, Textstruktur, Adressat, im Falle einer Übersetzung Quellen sowie Übersetzungsstrategien, Datierung, Autorenschaft, zeitgenössische und spätere Textkorrekturen); 3. Die Geschichte (Entstehungs-, Überlieferungs- und Forschungsgeschichte). Der edierte Text präsentiert das Ergebnis der autoptischen Untersuchung und wird bestmöglich anhand des Originals der Handschrift und ihrer digitalen Kopie erstellt. Die altlitauischen Handschriften (aber auch die Altdrucke) dokumentieren nicht das Ergebnis, sondern den Prozess der Entstehung der litauischen Schriftsprache. Aus diesem Grunde gibt es in mehreren Fällen keine Kriterien, fehlerhaft geschriebene Formen (Verschreibung, Analogie, Graphemtransposition usw.) von den angeblich dialektal bedingten Formen zu unterscheiden. Bevor eine Form in der *Wolfenbütteler Postille*, die bekanntlich eine Abschrift ist, als idio- oder dialektal aussagekräftig erklärt wird, sind einige potentielle Ursachen, die paläographische Unregelmäßigkeiten bewirkt haben können, zu beachten: a) Irregularitäten sind auf die Unlesbarkeit des Primärtextes zurückzuführen; b) der Abschreiber hat die Graphie des Primärtextes falsch interpretiert; c) Diskrepanzen sind aufgrund des Schnellschreibens bei der Erstellung der Abschrift entstanden. Der Text der *Postille* weist generell alle Typen von Abschreibfehlern und Emendationen auf, die schon im frühen Mittelalter beschrieben und im 16.–17. Jahrhundert systematisiert wurden. Aus den Besonderheiten der Abschrift ergeben sich die für die *Wolfenbütteler Postille* charakteristischen Fehler- und Korrekturtypen, anhand deren auch andere zweifelhafte Fälle geprüft werden können.

Birutė Triškaitė
Lietuvių kalbos institutas

Clavis Germanico-Lithvana lietuviški
atitikmenys: neiškelta iliustracijų leksika¹

1. Mažosios Lietuvos rankraštiniis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Clavis Germanico-Lithvana* (toliau – C; ne anksčiau kaip 1680²), kurio autoriumi paprastai laikomas Frydrichas Pretorijus Vyresnysis (1624–1695), dar nepakankamai ištirtas. Daugiausia domėtasi C vokiško registro šaltiniais (Drotvinas 1999: 8–13; Plaušinaitytė 2002: 107–119), aprašytas C ryšys su kitais to meto dvi-kalbiais žodynais (Urbutis 1987: 71–75; 2008: 622–628; Schiller 2002: 159–172), bendrais bruožais aptarta jo leksika (Drotvinas 1995: x–xxvii). Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomo žodyno (sign. f. 137 13–14) faksimilinis leidimas sudarė palankesnes sąlygas toliau jį tyrinėti. Tačiau reikėtų atsižvelgti į keletą ankstesnių tyrėjų iškeltų C kilmės versijų:

1) tradicinę pažiūrą, kad C esąs atskiras Pretorijaus žodynas (Lebedys 1956: 510–511; Drotvinas 1987: 102–107; 1995: x–xxiv)³;

¹ Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą tarptautinėje konferencijoje „Kalbos istorija ir dialektologija: praeitis ir perspektyvos“, vykusią 2004 m. rug-sėjo 22 d. Už konsultacijas ruošiant konferencijos pranešimą ir vertingas pastabas rengiant šį straipsnį dėkoju prof. dr. Vincentui Drotvinui, dr. Christiane'i Schiller ir habil. dr. Sauliui Ambrazui.

² C rankraštis neturi antraštinio puslapio, tad tikslu jo parengimo data nežinoma. Iš rankraščio vandenženklių Drotvinas (1987: 105–106) nustatė, kad žodyno popierius pradėtas gaminti nuo 1680 metų.

³ Bene pirmasis mintį, kad C autoriumi laikytinas Pretorijus, iškėlė Jurgis Lebedys. Remdamasis Theodoro Lepnerio (1744: 133) žodžiais („Es hat Herr Fridericus Praetorius, ältester Pfarrer unter allen Predigern unfers Preußchen Litthauen, ein Wörter=Buch aller Wörter, so in der Heiligen Schrift nach der Konkordantz=Bibel Agricolae zu finden <...> gefchrieben fertig, allein es findet sich hierzu noch kein Verleger“), jis nurodė, kad C „bendrais bruožais atitinka T. Lepnerio apibūdintą F. Pretorijaus žodyną“ (Lebedys 1956: 508–512). Šiai nuomonei pritarė ir Drotvinas (1987: 102–107; 1995: x–xxiv).